

УДК 94(477+430)“1914/1918”

Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПЛАНАХ КАЙЗЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Основну увагу зосереджено на мотивації політики Німеччини щодо України і українського національного руху під час двох основних періодів війни: у 1914–1916 рр., а також у 1917–1918 рр. Описано неоднакове сприймання українського питання різними політичними установами імперії Гогенцоллернів, зокрема його бачення німецьким імператором, райхсканцлерами та державними секретарями Міністерства закордонних справ і представниками вищого командування німецьких військ. Проаналізовано місце України та її народу в планах німецької східноєвропейської політики. Особливу увагу приділено підтримці Німеччиною проголошення і державного будівництва незалежної Української держави у 1918 р. Зроблено висновок, що Німеччина не надала достатньої допомоги українським прагненням до незалежності, оскільки вона одночасно підтримувала більшовицький переворот в Росії, що серед іншого призвело до поразки Німеччини у війні і довготривалого припинення українсько-німецьких міждержавних відносин.

Ключові слова: Німеччина, політика, українське питання.

1. Між німецькою Східною політикою, великонімецькою колоніальною ідеєю і воєнними діями у 1914–1916 рр.

Історики по-різному оцінювали значення спроб реалізації ідеї національної незалежності й створення власної держави українців для Німецької імперії у роки Першої світової війни. Якщо одні дослідники стверджували, що українське питання відіграло ледве не центральну роль у політиці цієї країни, інші автори взагалі оминали цю тему мовчанкою, ніби воно не було об'єктом зацікавлення кайзерівської Німеччини. З огляду на неоднакові трактування цієї проблеми, доречно спробувати проаналізувати основні візії німецького політикуму й переломні етапи у політиці Німецької імперії щодо України упродовж 1914–1918 рр.

Німецьку політику стосовно країн Східної Європи загалом і України зокрема напередодні й у роки Першої світової війни формували три політичні центри, які істотно впливали на дії уряду згаданої держави щодо визвольних змагань українців:

1. Пангерманісти. Метою ідеологів і керівників Всенімецького Союзу (Alldeutsches Verband) (відомого теж у науковій літературі як Пангерманський союз) і Партії Батьківщини були розгром Російської імперії і перенесення її кордонів далеко на схід.

2. Журналістсько-академічна група, найвідомішим представником якої був Пауль Рорбах (Rohrbach), автор відомої роботи “Неросійські народи Росії і ми”, що виступала за незалежнення неросійських народів Російської імперії¹.

¹ Rohrbach P. Rußland und wir / Paul Rohrbach. – Stuttgart: Verlag Engelhorn, 1915.

3. Група, очолювана професором Отто Гершем, розвивала політичний напрям Отто фон Бісмарка, метою якого було збереження добросусідських відносин із Росією, і підтримувала ідею того, що Російська імперія повинна залишитися неподільною державою².

Представники першої з перелічених груп трактували український рух як чинник, що послаблював Росію й брали до уваги можливість створення незалежної Української держави головно в контексті стратегії німецької експансії на схід й у своїх планах передбачали імовірність німецької колонізації Галичини і Чорноморського узбережжя. У меморандумі Всенімецького Союзу, складеному наприкінці серпня 1914 р., одним із пунктів пропозицій політики Німеччини було запропоноване відтиснення Росії до кордонів часів правління Петра ІІІ. У вересні голова Всенімецького Союзу Генріх Клас у новому меморандумі конкретизував майбутні територіальні обриси Німецької імперії, згідно з якими західний кордон Німеччини мав сягати лінії міст Булонь–Белфорт, а східний кордон – Чудського озера і Дніпра⁴.

П. Рорбах і його однодумці вбачали в Україні головний форпост у Східній Європі проти експансії Росії на Захід. У подорожньому щоденнику ще у 1897 р. він акцентував на тому, що Україною як “Малоросією” почало цікавитися усе більше представників інтелігенції країн Європи: “Освічені люди щось чули про Малоросію. Вона лежить десь навколо Києва”. Оскільки українці упродовж ХІХ ст., образно кажучи, були “природним допоміжним піском для цементування фундаменту Російської імперії”, на думку Рорбаха, термін і концепція “Малоросії” і трактування українців як малоросів шляхом їх русифікації і асиміляції для Російської імперії були запорукою внутрішніх успіхів і зовнішніх перемог: “«Малоросія» є однією з наймудріших вигадок російської політики”. Насправді існування українців як окремого народу спричинило актуалізацію їх національного питання у політиці європейських держав: “Його називають, кажучи політично, українським питанням”. Рорбах особливо акцентував на мовних, етнографічних, культурних і ментальних протиріччях між українцями і росіянами: “Українська дівчина і москаль не мають нічого спільного між собою, він не вміє співати її пісні, він не вміє танцювати її танців, він їй не подобається”. Рорбах сприймав українців як зовсім відмінний від росіян народ, вбачав окрему національну країну в Україні (вживаючи щодо неї термін “Ukraina”, а не притаманний для німецької мови “Ukraine”) й вважав її важливим центром перехрещування геополітичних інтересів європейських держав. Формулюючи питання про те, чи Україна матиме достатньо кваліфікованих кадрів для творення незалежної держави, Рорбах позитивно відповів на нього, послуговуючись історичним досвідом іншої країни, що була поневолена Османською

² *Каменецький І.* Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза / І. Каменецький // Український історик. – 1968. – Ч. 1–4. – С. 14–15.

³ *Fischer F.* Griff nach der Weltmacht: die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18 / Fritz Fischer. – Düsseldorf: Droste Verlag, 1961. – S. 114–115.

⁴ *Kruck A.* Geschichte des Alldeutschen Verbandes, 1890–1939 / Alfred Kruck. – Wiesbaden: Steiner, 1954. – S. 117f; *Volkman E.* Die Annexionsfragen des Weltkrieges. Das Werk des Untersuchungsausschusses der Verfassungsgebenden Deutschen Nationalversammlung und des Deutschen Reichstages 1919–1928 / Erich Volkman. – Vierte Reihe. Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruches im Jahre 1918. Zweite Abteilung. Der innere Zusammenbruch. – 12. Band., 1. Halbbd. Gutachten des Sachverständigen Volkman. – Berlin: Dt. Verl.-Ges. für Politik und Geschichte, 1929. – S. 49.

імперією й пройшла власний шлях державотворення: “Однак розумні люди часто кажуть: Україна не може бути державою, оскільки вона має лише селян, які розмовляють українською, і при тому пару агітаторів. Але хіба не в такій же ситуації були болгары, коли вони звільнилися з-під турецького панування?”. Більше того, Рорбах враховував імовірність максимального територіального оформлення кордонів майбутньої Української держави, до складу якої, на його думку, міг би увійти навіть Кавказ: “Між Кавказом і московською Росією лежить Україна. Якщо одного дня українському народові дадуть слово, за кого він встане, то також Кавказ не залишиться з Москвою, а піде до української Росії”. Рорбах вказував на важливе стратегічне значення України для єдності Російської імперії і акцентував на тому, що відрив від неї “Малоросії” автоматично спричинить не лише воєнну та політичну, а й економічну смерть монархії Романових: “Без України Росія – не Росія, вона не матиме заліза, вугілля, зерна, портів! Хто хоче перемогти Росію, куди він мусить марширувати? ... Київ лежить набагато ближче до Заходу, ніж Москва, і хто має Київ, той має також береги й порти на Чорному морі. Без вугілля України не змогли би їхати залізничці, без її залізної руди не зможуть кувати плуги, не стрілятимуть гармати, і без її зерна решта Росії не буде мати достатньо харчів, оскільки її Центр і Північ виробляють менше, ніж їй потрібно. Коли ворог захопить Україну, все велике життя у Росії зупиниться”. На підставі сказаного Рорбах зробив категоричний висновок і водночас дав пораду для тогочасних і майбутніх ворогів Російської імперії: “Хто має Київ, може перемогти Росію!”⁵.

Однак вище керівництво кайзерівської Німеччини, починаючи від райхсканцлера Теобальда Бетманна-Голльвега (Bethmann-Hollweg) й кайзера Вільгельма II і закінчуючи заступником державного секретаря Міністерства закордонних справ (МЗС) Німеччини Артуром фон Ціммерманном, офіційно не підтримували представників жодної з вказаних трьох груп політичних експертів зі східноєвропейських питань і не поспішали відверто демонструвати перед усім світом свої дійсні наміри щодо країн Східної Європи. Керівники вищих владних структур кайзерівської Німеччини часто “балансували” між згаданими візіями, обираючи часто ту політичну лінію, якої вони вважали за доречне дотримуватися в конкретних обставинах. Експансіоністські задуми частини представників Всенімецького Союзу і візії П. Рорбаха, зокрема, співпадали із програмою райхсканцлера Німеччини Теобальда фон Бетманна-Голльвега, невід’ємним компонентом якої була теза згаданого журналіста про необхідність територіального поділу Російської імперії за принципом самовизначення націй у межах монархії Романових. 6 серпня 1914 р. в інструкціях німецькому послові у Стокгольмі (подібні вказівки щодо посилення антиросійської агітації у різних областях Російської імперії отримали також послы Німеччини у Відні, Берні й Константинополі) стосовно підготовки повстання у Фінляндії він так сформулював головну програму Німеччини щодо країн, які на той час перебували під гнітом Російської імперії: “Визволення поневолених народів Росії, відтиснення російського деспотизму до Москви”⁶.

⁵ *Rohrbach P. Weltpolitisches Wanderbuch 1897–1915 / Von Paul Rohrbach. – Königstein im Taunus [u.a.] Langewiesche, 1916. – S. 44, 49–51.* Див. повністю розділ, присвячений Україні: *Durch die Ukraina 1897. Im Frühjahr // Rohrbach P. Weltpolitisches Wanderbuch... – S. 53–61.*

⁶ *Fischer F. Deutsche Kriegsziele Revolutionirung und Separatfrieden im Osten 1914–1918 / Fritz Fischer // Historische Zeitschrift. – München. – 1959. – Dezember. – Bd. 188. – S. 259.*

Очевидно, що серед народів, гноблених імперією Романових, Т. Бетманн-Голльвег мав на увазі й українців, що незабаром підтвердили подальші вказівки й інструкції вищих владних установ Німецької імперії, які стосувалися передусім ведення психологічної війни проти Росії. 11 серпня редакції пресових органів отримали вказівку скерувати пропагандистську діяльність “на користь Польської та Української буферних держав”⁷. Того ж дня у меморандумі до німецького посла у Відні Бото фон Веделя (Botho von Wedel) від 11 серпня Бетманн-Голльвег написав про намір Німеччини викликати повстання в Україні, пов’язуючи це з бажаним для німецького уряду планом створення Української держави⁸.

Керівники зовнішньополітичного відомства кайзерівської Німеччини, реагуючи на листа райхсканцлера й плануючи привернути симпатії українців до своєї держави, розпочали розмови з українськими політиками. Одні з перших із них було проведено наприкінці серпня 1914 р., коли А. Ціммерманн і Богдан фон Гуттен-Чапський від імені МЗС Німеччини з метою докладніше визначити політичні погляди та наміри українських політичних середовищ запросили до Берліна депутата австрійського парламенту, голову створеної у червні того року Головної Української Ради (ГУР) у Львові Костя Левицького й обговорили з ним можливість інспірування повстання в Україні⁹. 25 серпня він з’ясував настрої українських політиків А. Ціммерманну та представникові Верховного командування Збройних сил Німеччини полковникові Брозе. Після закінчення конференції представники зовнішньополітичного відомства Німеччини заявили, що їхня держава підтримуватиме українські національні прагнення в Австрії¹⁰.

Згодом на нижчих щаблях влади у Німеччині було вирішено підтримати ідею підготовки повстання в Україні¹¹. Українські політики у Галичині, своєю чергою, написали проект спільного маніфесту імператора Німеччини Вільгельма II та імператора Австро-Угорщини Франца-Йосифа I про надання політичних, духовних та інших свобод українському народові. Маніфест гарантував допуск і вільний розвиток української мови в усіх установах та надання українському народові “на усіх землях від Сяну до Дону повною мірою політичні свободи без різниці станів, релігійної приналежності та віку”. “Весь український народ, зокрема, широкі народні маси, отримують право участі у творенні місцевого та державного управління”, – говорилося далі. У маніфесті декларувалося, що “тимчасовий керівник українських земель отримує титул «гетьман українських земель»” й “повну самостійність отримує вся Україна, яку тимчасово очолює гетьман”¹². Однак, через несприятливі воєнні обставини й відсутність належної підтримки у Берліні й Відні

⁷ Hölzle E. Das Experiment des Friedens im Ersten Weltkrieg 1914–1918 / Erwin Hölzle // Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. – 1962. – Bd. 13. – S. 465–522.

⁸ Fischer F. Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918 / Fritz Fischer. – Düsseldorf: Droste Verlag, 1961. – P. 150–151.

⁹ Beyer H. Die Mittelmächte und die Ukraine 1918 / Hans Beyer. – München: Isar Verlag, 1956. – S. 3–7.

¹⁰ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців / К. Левицький. – Львів: Червона Калина, 1935. – С. 27–30.

¹¹ Думін О. Історія легіону Українських Січових Стрільців / О. Думін. – Львів: Червона Калина, 1936. – С. 126.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2512. – Арк. 1–2.

українських політиків, згадані плани так і не були втілені у життя, а маніфест ніколи не було підписано Вільгельмом II та Францом-Йосифом I й не було оприлюднено.

Тим часом деякі німецькі політики виокремилися в групу прибічників ідеї нейтралізації Російської імперії як однієї з воюючих сторін шляхом укладення з нею сепаратного миру або шляхом підтримки діяльності опозиційних сил із метою викликати революцію, повалення царизму й створення уряду, готового укласти мир з Німеччиною. Зацікавлення проблемами України значно зросло у Німеччині наприкінці 1914 р. після того, коли план Альфреда фон Шліффена щодо ведення “блискавичної війни” на два фронти на Сході й Заході з метою досягнення швидкої перемоги зазнав невдачі. Шеф Генерального штабу Збройних сил Німеччини Еріх фон Фалькенгайн (Falkenheyn) запропонував ліквідувати один із фронтів – Східний, що було можливим шляхом укладення миру з Російською імперією – однією з головних держав-союзниць по Антанті. Цю позицію сформулював А. Ціммерманн у записці від 27 листопада 1914 р.: “Метою нашої політики у цій війні, що ведеться з такими незчисленими жертвами, має бути не лише почесний, але й тривкий мир. Щоб досягнути цієї мети, я вважаю бажаним посіяти ворожнечу між нашими ворогами так, щоб ми могли укласти сепаратний мир з одним або іншим”¹³.

У подальші роки ізоляція однієї з ворожих країн й укладення миру з нею стала основною метою політики Німеччини. У січні 1915 р. уродженець Російської імперії Ізраїль Гельфанд (відомий під псевдом “Александр Парвус”) запропонував німецькому послові у Константинополі фон Вангенгайму програму, що, згідно з його “політичним псевдонімом”, була названа “планом Парвуса”: “Інтереси німецького уряду цілком співпадають з інтересами російських революціонерів. Російські соціал-демократи можуть досягнути своєї мети лише у результаті повного знищення царизму. З іншого боку, Німеччина не зможе бути переможцем у цій війні, якщо до того не викличе революцію в Росії. Проте й після неї Росія становитиме велику небезпеку для Німеччини, якщо вона не буде розділена на кілька самостійних держав”. В обмін за 85 мільйонів райхсмарок (частину яких автор проекту планував присвоїти собі) на фінансування російської революції (тогочасна вартість одного німецького корабля) у лютому Гельфанд-Парвус запропонував керівництву Німеччини підтримати діяльність більшовиків, яких очолював Владімір Ульянов (Ленін), з метою розвалу Російської імперії зсередини – повалення царського режиму й одночасного відторгнення від неї Кавказу, України й балтійських провінцій. Таке розгортання соціально-політичних подій в тилу російської армії повинно було суттєво доповнити й полегшити дії німецьких військ на фронті. У 20-сторінковому меморандумі “Підготовка масового політичного страйку в Росії” Парвус запропонував підтримати ідею проведення його навесні того року в Росії під гаслом “свобода і мир”. Одночасний страйк робітників усіх залізниць у воєнний час повинен був раптово паралізувати постачання усього необхідного на фронт – зброї, боєприпасів, спорядження, продуктів харчування тощо. Якщо в Росії основною революційних виступів повинні були стати робітники, головним завданням яких було викликати “загальний неспокій” (allgemeine Unruhe), в Україні основною рушійною силою соціально-політичних заворушень мали бути селяни

¹³ Germany and Revolution in Russia. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry / [ed. by Z. A. B. Zeman]. – London; New York; Toronto: Oxford University Press, 1958. – P. vii.

як основа великого “селянського руху”, повстання яких інспірувала б “українська пропаганда”¹⁴.

Характерно, що керівні діячі владних структур кайзерівської Німеччини у своїх геополітичних розрахунках брали до уваги, вивчали й розробляли обидва варіанти розвитку подій – як укладення сепаратного миру з Російською імперією, так і її поділ на окремі держави з метою почергового укладення миру з новими державами, створеними на “уламках імперії”. Першим кроком на шляху до реалізації цього плану й своєрідним засобом тиску, що мав спонукати царську Росію укласти не вигідний для неї мир, було поширення в Німеччині статей і брошур, у яких кінцевою метою Німеччини проголошено територіальний поділ Російської імперії на кілька держав за національним принципом.

У контексті “плану Парвуса” підтримка українського визвольного руху для впливових владних політиків кайзерівської Німеччини була вигідною відразу за двох різних варіантів розвитку подій: 1) вона могла бути використана як засіб тиску, що мав спонукати керівництво імперії Романових до підписання сепаратного миру з імперією Гогенцоллернів; 2) у разі невдачі реалізації першого варіанту вона мала сприяти розвалові Російської імперії на кілька національних держав включно з Українською державою, керівники якої з подяки й в обмін за підтримку їх політичних аспірацій погодилися би підписати мир із керівництвом Німеччини на вигідних для нього умовах.

У рамках реалізації цієї програми німецькі урядові кола перейшли від вивчення українського питання до сфери конкретних дій у підтримці національного руху українців та інших народів Східної Європи. Для практичного забезпечення політичного успіху воєнних операцій уряд Німеччини вирішив використати внутрішні національні проблеми в Російській імперії, загострити міжнародні, соціально-економічні, релігійні та інші суперечності й підтримати визвольно-сепаратистські прагнення неросійських народів. Така політика зводилася до підтримки ідеї творення на підконтрольній Німеччині території політичних об’єднань з представників окремих народів Російської імперії, ворожих до неї й гіпотетично прихильних до її ворогів. Політичні аналітики прогнозували, що з вибухом війни ці угруповання сприятимуть перемозі тієї країни, у якій вони вбачатимуть свого спільника. У контексті цього було вирішено налагодити тісні контакти з представниками української політичної еміграції. Переслідуючи власні національні інтереси, її діячі послідовно нав’язували німецьким урядовим колам думку про доцільність підтримки в Україні тих прогресивних сил, які виступатимуть за цілковиту державну незалежність України насамперед від Росії й у зовнішньополітичному відношенні орієнтуються на тісне співробітництво з Німеччиною й виявляють готовність до нього. Цьому мала сприяти взаємна віддаленість однієї країни від іншої й відсутність колоніальної загрози Україні з боку Німеччини з огляду на існування проміжної між ними Польщі. Водночас зацікавлення у Німеччині українським питанням стимулювало активність цієї частини українських суспільно-політичних діячів. Їх діяльність особливо активізувалася у жовтні 1914 р., коли Мар’ян Меленевський,

¹⁴ 9.März 1915. Abschrift. Vorbereitung eines politischen Massenstreike in Russland // Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes in Berlin (PA AA). – R 28992 – Auswärtiges Amt. Abteilung A. Akten. Krieg 1914. – Bd. 14.

Володимир Дорошенко, Олександр Скоропис-Йолтуховський та Дмитро Донцов утворили Союз Визволення України (СВУ) з центром у Відні. Головною метою його діяльності було повалити царизм й викликати національну революцію в Україні. Учасники СВУ виступили за повернення давнього зв'язку України з Європою, від якого українська політична еліта відійшла через легковажність або хибні прогнози. Вони скерували делегатів своєї організації до столиць держав Центрального блоку – Берліна, Софії, Константинополя, а також до нейтральних держав¹⁵.

Діячі СВУ постійно робили акцент на тому, що у своїх діях вони керуються виключно українськими національними інтересами. У виданому згодом у жовтні 1916 р. у Відні “Віснику Союзу Визволення України” організатори СВУ з цього приводу вказували, що вони “не мали жодного льюалізму супроти Німеччини, а співпрацю з нею використовували максимально в інтересах України” й стверджували, що “в боротьбі проти нашого тирана нашим союзником завжди буде кожний його ворог, чи він буде називатись німцем, турком, чи якимсь іншим іменем”. В одному з меморандумів СВУ для впливових політичних владних структур Німецької імперії так визначалася програма-мінімум цієї організації: “Союз надає зовсім особливого значення тому, щоб українська справа була підтримана Німецьким Райхом. Тому він би хотів цим малим меморандумом активізувати й посилити зацікавлення і розуміння великої важливості українського питання у Німеччині”¹⁶.

У квітні 1915 р. у Берліні засновано філію СВУ, після чого розпочалася активна популяризація визвольного руху українців у Німеччині, що проявилася у виданні в Німеччині від початку 1915 р. чисельних брошур депутата Райхстагу Льонгіна Цегельського, члена СВУ Дмитра Донцова та інших українських політичних діячів, головний зміст яких зводився до агітації й поширення аргументів на користь територіального поділу Російської імперії та відокремлення від неї України й створення Української держави¹⁷. Л. Цегельський, наприклад, писав: “Лише самостійною Україною можна захистити шлях від Берліна на Багдад і лише Україною від завоювань та реваншистських прагнень з боку Росії можна захистити протоки – найслабкіший пункт цього шляху”. “Самостійна Українська держава між Німеччиною і Австрією на Північному Заході і Чорним морем на Південному Сході, – твердив він, – утворює захисний вал Середньої Європи, Балкан та Константинополя, висунутий вперед на Схід оплот проти російського імперіалізму”¹⁸.

Політичні переконання членів СВУ та їх однодумців поділяли (або приєднувалися до них) симпатичні цієї організації – переважно представники наближених за поглядами до СВУ українських політичних середовищ Галичини, що перебувала у складі Австро-Угорщини. Майже одночасно до українських політичних діячів приєдналися німецькі анонімні автори й відомі політичні аналітики, які також

¹⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 2674. – Арк. 1–2.

¹⁶ National Archives of Canada in Ottawa (NAC). – MG 30. С 167. – Vol. 10. – File 11 – Germany – E. Levyts'kyi. Publication – Die Ukraine und der Krieg. – S. 22.

¹⁷ Див., наприклад: *Cehelsky L.* Die grossen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage / Lonhyn Cehelsky. – Berlin, 1915; *Donzov D.* Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland. Hrsg. von der Ukrainischen Zentralorganisation. 2. Aufl. / D. Donzov. – Berlin: in Kommission bei C. Kroll, 1915.

¹⁸ *Cehelsky L.* Die grossen politischen Aufgaben... – S. 7, 32.

підтримали ідею державної незалежності України¹⁹. Аналітик Карл Нессель у брошурі “Незалежність України як єдиний порятунком від російської загрози”, наприклад, вказував, що вирішенням українського питання буде досягнуто головної мети війни: Росію раз і назавжди буде позбавлено можливості нацьковувати балканські народи на європейські народи. Автор давав зрозуміти, що Українська держава не буде новотвором, а лише якісно новим логічним завершенням державотворчих прагнень українського народу, що набували різноманітних форм на різних етапах в його історії. Досягнути основної мети війни, за його словами, можна буде лише “тоді, коли знову буде відновлено Українську державу”²⁰. Однак, очевидно, подібні погляди відображали не офіційну програму, а лише один із багатьох “варіантів розвитку подій” у політиці кайзерівської Німеччини в українському питанні.

Наступним кроком була підтримка ініціатив українських політичних емігрантів щодо пропаганди серед українських військовополонених російської армії, що мала сприяти пробудженню їх національної свідомості, щоб згодом перекидати через лінію фронту як пропагандистів українського визвольного руху з метою інспірування антиросійських повстань. 25 лютого 1915 р. в листі СВУ у Воєнне міністерство гауптманові Любберсу вказано, що “Союз вже проводить організацію цієї роз’яснювальної роботи в Австро-Угорщині та Туреччині” і лише на цій підставі було зроблено пропозицію розпочати аналогічну працю в німецьких таборах для військовополонених. До листа було додано загальний план роботи СВУ серед полонених-українців²¹. У відповідь діячі СВУ отримали дозвіл на українізацію трьох таборів у Німеччині, після чого було створено три табори для українців-військовополонених²². З санкції Воєнного міністерства Німеччини першим із цих таборів став Раштатт (Rastatt, в тогочасних українськомовних документах і споминах також Раштат), у якому вже 12 травня 1915 р. перебувало 3000 українців, у вересні заходами Берлінської Централі СВУ було організовано другий у Ветцлярі (Wetzlar), а у листопаді – третій у Зальцведелі (Salzwedel). Разом у них було зібрано понад 60 000 українців²³.

Однак водночас окремі представники інтелектуального політикуму кайзерівської Німеччини, які намагалися знайти компроміс між ідеями П. Рорбаха і О. Герша, запропонували суттєво скоротити “українську програму” в обмін за укладення Російською імперією сепаратного миру з Німецькою імперією. Одним із речників цієї ідеї був професор Фрідріх Леціус (Lezius), який підготував аналітичну записку про імовірність розвитку подій на початку Першої світової війни у таємному меморандумі “Німеччина і Схід”. “Україна та Фінляндія, – стверджував він, – можливо,

¹⁹ Der Weltkrieg und das ukrainische Problem. Ein Beitrag zur Aufklärung der gegenwärtigen politischen Lage. – Berlin: Verlag von Carl Kroll, 1915; March O.S.v.d. Der Weltkrieg und das ukrainische Problem ein Beitrag zur Aufklärung der gegenwärtigen politischen Lage / Ottokar Stauf von der March. – Berlin: Verlag von Carl Kroll, 1915.

²⁰ Nötzel K. Die Unabhängigkeit der Ukraine als einzige Rettung von der russischen Gefahr / Karl Nötzel. – München; Leipzig: Hans Sachs-Verlag, 1915. – S. 26.

²¹ Seiner Hochwohlgeboren Herrn Hauptmann von Lübbers, Berlin. Kriegsministerium. Bevollmächtigter des Präsidiums des “Bundes zur Befreiung der Ukraina.” – S. 1–2 // NAC. – MG 30. С 167. – Vol. 10. – File 2.

²² Терлецький О. З життя полонених-Українців в Німеччині в 1916. році / О. Терлецький // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч. 7–8 (листопад–серпень). – С. 8.

²³ Його ж. Історія української громади в Раштатті 1915–1918 / О. Терлецький. – Київ; Ляйпціг: Українська накладня, 1919. – С. 97.

могли би існувати як самостійні держави”. Однак, з другого боку, Леціус пропонував керівництву Німеччини бути готовим до відмови від ідеї об’єднання усіх українських земель в єдиній національній державі в обмін за укладення сепаратного миру Німеччини з Росією, вважаючи, що німецько-російський кордон повинен проходити по Дніпру: “Ми можемо швидше дозволити Росії доступ до Чорного моря, тому що Туреччина, як і раніше, закриє їй шлях до світового океану. Можемо залишити їй також Східну Україну і задовольнитися поки визволенням Західної України до Дніпра. Волинь і Поділля з Києвом та Одесою повинні перейти до Габсбургів”²⁴.

Діяльність науковців, публіцистів та журналістів разом із передвоєнними концепціями німецької політики на Сході Європи відчутно вплинула на заяви вищого керівництва кайзерівської Німеччини. Тоді як майже рік вищі німецькі посадові особи майже не робили жодних конкретних декларацій щодо України, восени 1915 р. в німецькій політиці врешті відбулася кардинальна зміна. Виступаючи у жовтні 1915 р. у Райхстазі, райхсканцлер Т. Бетманн-Гольвег заявив: “Німеччина є і хоче залишатися оплотом миру та дружби великих і малих народів. Це також є підставою для наших поглядів на Україну, прагнення та національно-історичні права якої добре відомі німецькому імператорському урядові. Ми з відкритим серцем бажаємо, щоб завдані українському народові російським гнітом рани загоїлися так швидко, як це тільки можливо. Німецький імператорський уряд прихильно ставиться до імовірного створення самостійної Української держави”²⁵.

Такого роду популяризація українського питання у Німеччині сприяла поверненню до нього уваги не лише науковців, публіцистів та журналістів, а й все більшої кількості політиків і представників урядових кіл Німеччини. Провідна роль у цьому належала Всенімецькому Союзові. 11 грудня 1915 р. він створив Об’єднання німецьких симпатиків українських прагнень до волі (*Verband deutscher Förderer der ukrainischen Freiheitsbestrebungen*), яке від січня 1916 р. розпочало видавати журнал “Східноєвропейське майбутнє” (*Osteuropäische Zukunft*)²⁶. З огляду на територіальну віддаленість України від німецьких областей, порівняно з іншими країнами Сходу Європи, їй належало досить вигідне місце, тоді як щодо суміжних з Німеччиною земель Польщі та країн Балтії було розроблено відверто анексіоністські плани²⁷.

Під впливом позитивно налаштованих щодо українців німецьких політиків, які підтримували аспірації українців до державної незалежності, з часом їх погляди почали поділяти все більше публіцистів та журналістів Німеччини у статтях, що були опубліковані на сторінках німецької преси. Наслідком поживавленого зацікавлення українським питанням у Німеччині стала поява у цій країні багатьох газетних публікацій і брошур, присвячених Україні. Наприклад, 6 серпня 1916 р. у № 398 газети “Берлінер Тагеблятт” було констатовано, що внаслідок ваги національного питання українців на них звернули увагу усі народи Європи й “українська справа

²⁴ Теодорович И. Разработка правительством Германии программы завоеваний на Востоке в 1914–1915 гг. / И. Теодорович // Первая мировая война 1914–1918. – Москва: Академия наук СССР, Институт истории, 1968. – С. 119–120.

²⁵ *Osteuropäische Zukunft*. – Berlin. – 1916. – Januar. – Nr. 1. – S. 14.

²⁶ Див. про це детальніше: *Borowsky P.* Deutsche Ukraine Politik 1918, unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschaftsfragen / Peter Borowsky. – Lübeck; Hamburg: Mathiesen Verlag, 1970.

²⁷ Див.: *Basler W.* Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914–1918 / Werner Basler. – Berlin: Rutten u. Loehning, 1962.

уже не зійде з порядку денного європейської політики, а, навпаки, матиме тривкий політичний успіх”. 3 жовтня в іншій статті у № 274 газети “Франкфуртер Цайтунг” було вказано, що навіть якщо українське питання не буде вирішене негайно, воно зберігатиме своє значення, яке зростатиме пропорційно “із зростанням російського націоналізму, що мусить викликати протидію”. “У будь-якому разі Німеччина має жваве зацікавлення у тому, щоб запевнити українцям після війни повну свободу національного розвитку”, – зроблено висновок у цій статті. У більшості присвячених українському питанню публікацій німецьких газет було поширене твердження про те, що якщо воно не буде вирішене найближчим часом, то проблема державної незалежності України стане “найближчим і найважливішим питанням майбутнього”²⁸.

Однією з виданих тоді ж брошур про Україну була праця професора Берлінського університету Александра Брюккнера під назвою “Слов’яни і світова війна”, що побачила світ у березні 1916 р. Автор обстоював тезу про потребу об’єднання слов’ян Австро-Угорщиною за активної підтримки цієї ідеї Німеччиною. Оплотом для вирішення українського питання Брюккнер вважав галицьких українців, які “століттями були відірвані” від решти України і завдяки підтримці австрійського уряду виховали й розвинули в собі сильну національну свідомість як протизаги до поляків. Вони створили народність, що прагнула автономії з орієнтацією на поширення звідти національної свідомості на всі землі України, що перебували у складі Російської імперії. Брюккнер вказував, що загрозу для Росії з боку українських сепаратистів чудово розуміють й росіяни, які з огляду на це свій перший удар скерували не на Східну Пруссію чи Бреслау (нині польське місто Вроцлав – *А. Б.*), а саме на Львів²⁹.

Важливу роль у поширенні знань про Україну в Німеччині відіграла також брошура “Україна” професора Альбрехта Пенка. Після загальної характеристики географічного становища українських земель автор робив висновок про стратегічну важливість їх для Європи. За твердженням німецького професора, понад 30-мільйонний український народ не змиритися ні з чийм іноземним пануванням, адже за свою історію він не дав себе ні полонізувати, ні русифікувати. Особливо позитивну характеристику автор приділив українцям в Австрії, котрі, за його словами, за останні 125 років набагато більше розвинулися, ніж українці в Росії. Пенк вказував на потребу налагодження тісних зв’язків, насамперед економічних, між Німеччиною і вільною Україною³⁰.

Окремі українські й деякі німецькі політики підтримали ідею створення Української держави у географічних межах Поділля, Волині, Київщини та Херсонщини й за формою устрою – як королівства (Königreich) зі столицею в Києві³¹. Створення союзної Німеччині Української держави мало змінити співвідношення сил у Східній Європі, а саме послабити Росію і посилити імперію Гогенцоллернів. Цього можна було досягнути за рахунок посилення німецьких впливів в Україні шляхом безпосередніх політичних та економічних зв’язків з нею Німеччини й

²⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1396. – Арк. 2, 15, 17, 31.

²⁹ Die kleinrussische Frage // Brückner A. Die Slawen und der Weltkrieg Lose Skizzen von Aleksander Brückner, Professor an der Universität Berlin / Aleksander Brückner. – Tübingen: Verlag von J. G. B. Mohr (Paul Siebert), 1916. – S. 6–8.

³⁰ Penck A. Die Ukraina. Sonderabdruck aus der Zeitschrift der Gesellschaft für Erkunde / Albrecht Penck. – Berlin, 1916. – S. 1–2, 34–36.

³¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 590. – Арк. 7.

побудови сучасних на той час залізниць та каналів, які б з'єднали Балтійське море з Чорним. Україна, згідно з цими планами, мала стати мостом, який пов'язував би Німеччину з Азією, що дало б їй можливість обійти Австро-Угорщину та Балкани. Крім того, закріпити вплив Німеччини планували шляхом створення в Криму й Таврії німецьких форпостів, основною організаційною опорою яких мали стати німецькі колоністи Південної України³².

З німецького боку головними реалізаторами політики кайзерівської Німеччини в українському питанні були воєнне міністерство і МЗС Німеччини, з українського ж боку головним об'єктом зацікавлення цих установ від 1915 р. до весни 1917 р. були політичні емігранти з СВУ. Серед діячів МЗС Німеччини, з якими підтримували контакти представники СВУ, були Максиміліан Гарден, таємні державні радники Вільгельм фон Штумм (у 1916–1917 рр. керівник відділу “IV A” (інформаційного) в МЗС Німеччини, відомий тим, що у 1917 р. підтримав план перевезення В. Леніна з Швейцарії через Німеччину до Росії³³) і посол Німеччини у Відні граф Бото фон Ведель, барон Лянгверт фон Сіммерн (Freiherr Langwerth von Simmern), дійсні державні радники – дипломат МЗС й у 1917–1918 рр. підсекретар канцелярії райсканцлера Вільгельм фон Радовітц (Radowitz) і Йозеф фон Льор (Loehr), дійсний таємний державний радник і директор Торгово-політичного відділу (Handelspolitische Abteilung) в МЗС Німеччини у 1918 р. Едлер фон Штоккгаммерн (Edler von Stockhammern), радник посольства Франц фон Гаймерле (Botschaftsrat Franz von Haymerle), аташе Пауль граф фон Тун Гогенштайн (Attache Paul Graf von Thun und Hohenstein), військовий аташе Карл фон Бінерт (Militärattache Karl Freiherr von Bienerth), Отто фон Гентіг (Hentig) та інші³⁴.

Однак практичніше зацікавлення українським національним рухом виявили німецькі військові діячі генерал Макс Гоффманн (Hoffmann), полковник (згодом генерал) Фрідріх (Friedrich), гауптман фон Любберс (von Lübberts) та інші. Характерно, що підтримка діяльності СВУ Воєнним міністерством виявилася значно відчутнішою, ніж допомога МЗС Німеччини. Вже навесні 1916 р. 5 квітня того року керівник Центральної Управи СВУ з Берліна доповів у Відень: “Aus. Amt (МЗС Німеччини – А. Б.) як було, так є, і до самого походу на Укр. буде інституцією, яка нас лиш терпить, бо В. М-во (військове міністерство – А. Б.) нашу справу попирає і цікавиться. Як тільки плк Фр. (полковник Фрідріх – А. Б.) каже нам «Adieu, meine Herren», ми автоматично змушені очистити тут поле. Не забувайте тої корінної ріжниці, яка є між Віднем і Берліном. Там Ви є Укр. репрезентація, яка між иньшим веде працю серед полонених; тут Zntrst. (Zentralstelle, нім. «Центральна Управа» – А. Б.) є інституція, яка веде працю серед полонених і додатково з ласки репрезентує українців. Коли нині Централа не дістає від Vermittlungsst. (посередницької установи – А. Б.) грошей на веденє праці серед полонених, вона завтра круглий банкрут і не має ані сотика для репрезентації України”³⁵.

³² *Пон И.* Восточная политика Центральных держав после Брестского мира / И. Поп // Германская восточная политика в новое и новейшее время. – Москва, 1974. – С. 137.

³³ *Hohlweg W.* Lenins Reise durch Deutschland / Werner Hohlweg // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. – Н. 5. – 1957. – S. 319.

³⁴ *НАС.* – MG 30. С 167. – Vol. 10. – File 10 – Nimechchyna, E. Levyts'kyi, 1914–15.

³⁵ *Ibid.* – Vol. 22. – File 44 – Correspondence: Zentrelstelle des Bundes zur Befreiung der Ukraine für Deutschland.

Утім, загальна політика кайзерівської Німеччини в українському питанні була все ж таки і надалі амбівалентною і непослідовною. В листі від СВУ для генерала М. Гоффманна від 12 серпня 1916 р. висловлено сподівання, що “життєві інтереси німецького народу викличуть розуміння українського питання і вже в цій війні виникне вільна, самостійна національна держава”. Проте далі було констатовано факт труднощів у діяльності СВУ унаслідок недостатнього зацікавлення українським питанням у політиці кайзерівської Німеччини: “Однак слід відзначити наступні факти: 1. Німецький народ, серед якого майже немає неписьмених, незадовго до початку війни нічого не знав про наш народ і не хоче чути про несправедливість, якій піддано українців. 2. Український народ, який у політичному сенсі перебуває на нижчому рівні, ніж німецький, не бачить жодних спроб з боку німців цікавитися українцями і налагоджувати з ним стосунки, і тому йому не так легко вдається налагоджувати контакти таким чином, щоб серед німецьких політиків відбулися зміни в оцінці української національної справи”³⁶.

Тільки наприкінці 1916 р. німецькі військові кола розпочали перші реальні військові приготування щодо формування українських частин. 17 грудня 1916 р. представник СВУ О. Скоропис-Йолтуховський на зборах українських офіцерів у Раштаттському таборі повідомив: “Від Воєнного Міністерства був приказ взяти із українських таборів по 50 люда, на яких можна було би покластися і які мали би вийхати на зайняті українські території. Воєнне Міністерство хотіло показати, що та праця, яка ведеться по українських таборах, також є не безкорисною для німців. Такий приказ був розісланий по таборах референтом від Воєнного Міністерства”³⁷.

Реакція українських військовополонених в німецьких таборах дала очікувані керівництвом СВУ наслідки: окремі їх групи виявили бажання вступити до своїх національних збройних формацій, котрі мали комплектувати на боці Німеччини. 6 січня 1917 р. член СВУ Андрій Жук у листі генералові Фрідріху в Берлін підкреслив, що багато “полонених російських солдатів та офіцерів” української національності прийняли політичну програму СВУ і виявили готовність “із зброєю в руках взяти участь у боротьбі за створення самостійної України [den Kampf für Errichtung einer selbständigen Ukraine mit Waffen in der Hand aufzunehmen]” і подякував за надану цим генералом можливість створення “першого відділу нашої національної армії “Січових Стрільців” [der ersten Abteilung unserer nationalen Armee “Ssitsch-Schützen”]”³⁸.

Отже, трактуючи діяльність СВУ як корисну для Німеччини, керівництво цієї країни фінансово підтримало діяльність Союзу. Усього в 1915–1917 рр. МЗС Німеччини перевело через посередницьку організацію у Франкфурті на Одері на діяльність СВУ приблизно 80 0000 райхсмарок. Після розриву з СВУ Д. Донцова німецькі урядові кола підтримували також видання ним у Берліні німецькомовних “Повідомлень Українського Пресового бюро” (Nachrichten des ukrainischen

³⁶ 12. August 1916. Seiner Hochwohlgeboren Herrn General Hoffman in Berlin // NAC. – MG 30. C 167. – Vol. 22. – File 31 – Correspondence: Tsentralia Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy v Berlini.

³⁷ NAC. – MG 30. C 167. – Vol. 22. – File 31 – Correspondence: Tsentralia Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy v Berlini.

³⁸ Ibid. – Vol. 22. – File 43 – Correspondence: Zentrelstelle des Bundes zur Befreiung der Ukraine für Deutschland.

Pressebüros)³⁹. Однак фінансова допомога Німеччини діяльності українських політичних емігрантів була мінімальною порівняно з її щедрими “грошовими потоками” для російських більшовиків. З цього приводу доречною є цитата з “класичної” на сьогодні праці з теми дослідження західного історика Олега Федішина:

“Масштаби фінансової допомоги Берліна і Відня Союзу Визволення України, що дещо зросла в період після березня 1917 р., можна точно уявити лише порівнюючи їх з «невичерпним потоком коштів по різних каналах і під різними вивісками» (що набагато перевищують суми, виділені для Союзу), які більшовики отримували від німців навесні й улітку 1917 р., й з ще щедрішою допомогою, яку надали союзники своїм прихильникам на Сході у цей період. У цьому сенсі офіційні німецькі кола продовжували серйозно сумніватися щодо сили українського руху й були впевнені у відсутності ентузіазму в керівників Ради щодо тіснішого співробітництва з центральними державами. Тому не дивно, що німецька фінансова допомога для Союзу в 1917 р. склала всього лише кілька сотень тисяч марок... Зростання фінансової допомоги Німеччини для Союзу відбулося в основному за рахунок виділення 250 000 марок на видавничий проект книг [Якова] Оренштайна. Її звичайні щомісячні субсидії (призначені здебільшого для витрачання на просвітницьку роботу серед 80 000 українських військовополонених у спеціальних таборах в Німеччині та Австрії) сягали приблизно 25 000 марок. Загальні витрати Союзу за трирічний період (1915–1917) склали 743 295 марок. Німці також підтримували українські інформаційні центри в нейтральних країнах, однак виділені для цього суми ніколи не були дуже великими. Наприклад, Інформаційне бюро в Лозанні – один із найактивніших спонсорований німцями українських пропагандистських центрів за кордоном, – отримувало як щомісячну субсидію 5 000 швейцарських франків. Цікаво, що німці продовжували фінансову підтримку діяльності Союзу серед українських військовополонених весь 1918 р. У цей період щомісячне фінансування Союзу було зменшене до 12 000 марок. (Два українські уряди, сформовані під час німецької окупації в 1918 р., не мали нічого спільного з продовженням фінансування Союзу і, наскільки це відомо, не схвалювали, але і не критикували цих програм) ... Тим часом тільки Парвусові (Александрю Гельфанду) було видано мільйони для підтримки російських соціалістів, як у Росії, так і за кордоном, з необхідними фондами для проведення їх роботи. Держсекретар німецького Міністерства закордонних справ Ріхард фон Кюльман був особисто зацікавлений у цих програмах. Незадовго до приходу до влади Леніна Кюльман у повідомленні до Верховного командування армії стверджував, що «більшовицький рух ніколи не досягнув би тих масштабів і впливу, які він має сьогодні, без нашої постійної підтримки». Більшовики, таким чином, були, очевидно, основними одержувачами фінансової допомоги Райху. Масштаби загальної суми, виділеної Німеччиною на підривному діяльності у Росії під час війни, коливаються від 50 мільйонів марок, про які згадував Едуард Бернштайн, до суми в 30 мільйонів, яку пропонували дослідники, які вивчали цю проблему на базі нових джерел”⁴⁰.

³⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 3.

⁴⁰ *Fedyshyn O. S. Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution 1917–1918 / Oleh S. Fedyshyn. – New Brunswick, Rutgers University Press, 1971. – P. 46–47.*

2. Німеччина і проголошення державної незалежності України

Практична реалізація німецьких проєкцій щодо України суттєво гальмувала неготовність самих українців до повстання в тих областях України, які перебували у складі Російської імперії. Як відомо, один із провідних діячів МЗС Німеччини Карл-Людвіг Дієго фон Берген заявив, що “українці піднімуться лише тоді, коли ми вийдемо” в Україну. У квітні 1915 р. у Києві відбулася нарада місцевих громадських діячів, у якій брали участь члени редакції закритого тоді часопису “Дзвін” Микола Ткаченко, Петро Канівець, Євген Голіциський, Дмитро Антонович, Прокіп Понятенко; прибічниками їх ідей були Олександр Олесь, Володимир Левинський, Я. Міхура та інші. Ця група вирішила створити центр СВУ в Україні і скерувала до Німеччини та Туреччини свого представника Є. Голіциського, який незабаром повернувся. Вирішено було шукати нових однодумців. Д. Антонович згадував: “Саме тоді приїхав до Києва Фідровський і пристав до нас і ми зв’язалися з Г. Іваницьким, що жив тоді у Харкові. Чумак (Фідровський) скоро після того поїхав на фронт і там в нашому напрямі почав агітацію, яка за рік дала добрі наслідки. В кінці 1916 р. він приїхав до Києва з тим, щоб ми опублікували візвання і на фронті зробимо «путч», з девізом Самостійної України, і що австрійські війська прийдуть нам на поміч, а ми їм одкриєм фронт”⁴¹.

Актуалізація українського питання у політиці Німеччини стала наслідком воєнних успіхів Німеччини й з політичного погляду воно почало набувати конкретних обрисів лише на завершальній стадії Першої світової війни з вибухом Лютневої революції 1917 р. у Російській імперії. Певний вплив на них мало створення 4 березня у Києві Української Центральної Ради (УЦР) – верховного органу управління й самоврядування українських земель, що до того часу перебували у складі Росії. У виданій в зв’язку з цим навесні 1917 р. праці “Наші воєнні цілі на Сході і російська революція” П. Рорбах вказував, що вся військова й дипломатична діяльність Німеччини має бути спрямована на відрив від Російської імперії України, яка з огляду на своє багатство є важливим елементом “російського колосу”. “Ліквідація загрози з боку Росії, коли на це дозволять умови, відбудеться внаслідок відділення України від московської Росії; в протилежному випадку цю загрозу не можна буде ліквідувати”, – стверджував він⁴².

Під впливом аргументів П. Рорбаха МЗС Німеччини продовжувало підтримувати діяльність СВУ, що, однак, не виходило поза рамки “психологічної війни” проти Росії⁴³. Проте у цей період відбулося виразне зміщення центру уваги впливових політичних та військових керівних владних кіл Німеччини з українських емігрантів на діячів УЦР, які мали реальний вплив на перебіг тогочасних суспільно-політичних процесів на тих українських землях, що на початку 1917 р. перебували у складі Російської імперії.

⁴¹ НАС. – MG 30. С 167. – Vol. 29. – File 29 – Draft article and notes, correspondence. Kyivs’ka Grupa prykhyl’nykiv Soiuzu Vyzv. Ukrainy (1942).

⁴² Rohrbach P. Unsere Kriegsziele im Osten und die russische Revolution / Paul Rohrbach. – Weimar: Alexander Duncker Verlag, 1917. – S. 13; Grabska W. Ekonomiczna ekspansja Niemiec na Wschód w latach 1870–1939 / Wirginia Grabska. – Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1964. – S. 83.

⁴³ Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 140–162.

У той час війна ще більше загострила приховані внутрішні протиріччя й суттєво вплинула на динаміку розвитку національних та соціальних рухів в Російській імперії. Втім, унаслідок кількарічного пропагування у ній образу німців як ворога, думку про укладення угоди з тоді ще воєнним суперником Росії (й тим самим нібито й українців) у східних та центральних областях України розцінювали як зраду діячі усіх лівих партій в українському політичному спектрі. Більшість з них продовжували обстоювати ідеї федералізму та автономії України у складі Росії. Російські урядовці на переговорах із представниками Центральної Ради й навіть деякі проросійські орієнтовані українські політики намагалися скомпрометувати ідею незалежної від Росії Української держави й довести, що український народ не може існувати без російського. Цьому сприяла російська пропаганда, яка стверджувала, нібито українське питання було лише “інтригою Німеччини”, а не закономірним результатом розвитку українського руху за національну й державну незалежність.

На формування позиції німецького уряду щодо України вплинули протистояння й конкуренція за впливи між різними військовими діячами й дипломатами кайзерівської Німеччини⁴⁴. Це протистояння, своєю чергою, відповідним чином відбилосся на їхніх різних підходах до українського питання загалом і визвольного руху українців зокрема. З німецького боку істотному поживленню німецького зацікавлення Україною сприяло те, що ідею стимулювання активізації українського національного руху підтримав особисто німецький імператор Вільгельм II. Ще 13 травня 1917 р. він зажадав доповнити німецьку зовнішньополітичну програму вимогою “автономії для України, яка мала б право приєднатись до нас у майбутньому”. 13 липня Вільгельм II висловився за те, щоб якомога швидше визнати Україну та укласти з нею союз. У відповідь після попереднього вивчення справ 26 липня новий райхсканцлер Німеччини Георг Міхаеліс вказав на передчасність цього кроку, послуговуючись при цьому аргументами тих політичних кіл, які прагнули укладення миру з Росією навіть шляхом ігнорування державницьких прагнень українців. Пояснюючи власну стурбованість й застерігаючи керівництво Німеччини від спроб прискорювати або випереджувати розвиток подій, він зазначав: “Будь-яке відкрите втручання з нашого боку на користь незалежної Української держави, без сумніву, використовуватиметься ворогом, щоб проголосити існуючі національні течії німецьким витвором”⁴⁵.

Водночас представники проукраїнськи орієнтованих політичних кіл Австро-Угорщини дотримувалися інших поглядів на шляхи вирішення українського питання. Відображаючи їх, 5 серпня німецький посол у Відні барон Б. фон Ведель доповів Г. Міхаелісу, що, оскільки, на його думку, в Австро-Угорщині виявляють менше зацікавлення українським рухом, ніж у Німеччині, молоді та слабо розвинені українські політичні партії швидко зможуть стати союзниками німецького уряду у боротьбі проти Російської імперії й зробив однозначний висновок про те, що Німецька імперія повинна заохочувати розвиток українського національного руху. Ведель так мотивував свої висновки: “Згідно з тутешніми поглядами, прагнення їх (російських українців – А. Б.) спрямовані не на відрив від Росії, а на здобуття самостійності у

⁴⁴ German Imperialism, 1914–1918. The Development of a Historical Debate / [ed. by Gerald D. Feldman]. – New York: J. Willey & Sons, Inc., 1972. – P. 111.

⁴⁵ Ахтамзян А. От Бреста до Киля. Провал антисоветской политики германского империализма в 1918 году / Абдулхан Ахтамзян. – Москва: Изд-во ИМО, 1963. – С. 117.

федеративно-демократичній незалежній Російській державі. Тому тут панує думка, що український національний рух може збільшити дійсно у значних масштабах заворушення в Росії і ускладнити її ситуацію, але це не призведе до тривалого послаблення Росії. Приєднання Східної Галичини до України могло би, однак, замість тривалого послаблення призвести до, навпаки, посилення Росії”. Німецький посол не поділяв погляди вищих посадових осіб у Відні й вважав доцільним використовувати українське питання проти Росії та прагнень поляків до незалежності. У донесенні в Берлін він щодо цього серед іншого писав: “Отже, якщо не можна з упевненістю очікувати тривалого послаблення Росії українським національним рухом, то ми могли би завдяки ньому ... здобути значну користь. По-перше, він призведе до зростання хвилювань у Росії, ускладнить її продовження війни і зміцнить наміри укладення миру. ... По-друге, його можна буде використовувати для придушення зростаючої зухвалості поляків. ... Поляки не боялися би більше будь-кого іншого так, як українців. Вони не забули здійснених з особливою жорстокістю повстань українців, спрямованих проти польських гнобителів”. Він також підкреслив, що українські національні прагнення є єдиним питанням, яке Німеччина може використати проти Росії. “Ми тим більше зацікавлені у тому, щоб енергійно підтримувати український рух..., коли робітничі середовища (в Російській імперії – *А. Б.*) не є настільки сильними, щоб взяти гору”. Одним із кроків на шляху до підтримки цього задуму Ведель вважав налагодження зв'язку з українськими політиками в Габсбурзькій монархії, котрі “могли би виступити посередниками” у контактах з керівними діячами українського національного руху на Наддніпрянській Україні⁴⁶.

Ці рекомендації визначили основу подальшої німецької політики в українському питанні. 9 серпня вони були прийняті й зафіксовані в угоді між райхсканцлером Г. Міхаелісом та фельдмаршалом Паулем фон Гінденбургом. 12-й пункт їх домовленості починався так: “Треба домагатися ясності щодо України”. За цією рекомендацією можна було простежити наміри Берліна активізувати діяльність основних сил українського національного руху в Росії. Наступне речення визначило кінцеву мету, яку Німеччина ставила перед цим рухом: “Цей рух повинен сприяти дружньому приєднанню до нас”. Отже, у серпні 1917 р. німецький уряд та Верховне командування Збройних сил Німеччини взаємоузгоджено вирішили використати український національний рух за від'єднання від Росії для “мовчазного дружнього приєднання” України до блоку Центральних держав під егідою Німеччини⁴⁷.

Після проголошення створення Української Народної Республіки (УНР) у листопаді 1917 р. німецький уряд врешті-решт вирішив визначитися у своєму ставленні до українського питання. Конкретне підґрунтя для започаткування далекосяжної німецької політики заклали домагання німецьких промислових кіл, які в середині грудня закликали кайзерівський уряд домагатися вигідних позицій під час мирних переговорів із Росією. Вони вказали на потребу виокремлення української економіки із загальноросійської економіки, збереження її перед хаосом революції, що паралізував господарські справи Росії, й необхідність відновлення для німецьких промисловців тих позицій в Україні, які вони тут втратили із вибухом

⁴⁶ An Reichskanzler G. Michaelis. Wien, den 5. Aug. 1917. gez.: B. von Wedel // PA AA. – R 8977. – Bd. 25. – Bl. 2–4.

⁴⁷ *Ахтамзян А.* От Бреста до Киля... – С. 117.

Першої світової війни. На їхню думку, Німеччина навіть в разі укладення миру з країнами Заходу перебувала б у стані економічного протистояння із Великою Британією на світових ринках й тому джерела сировини та їх доступність у Східній Європі загалом і Україні зокрема були для Німеччини особливо важливими. Ці аргументи економічного детермінізму в політичних рішеннях на користь далекосяжної економічної стратегії були схвалені як основні рекомендації й такі, що визначили головні напрямки німецької східної політики і мали бути насамперед враховані під час переговорів про укладення миру з Росією. 20 грудня на зустрічі райхсканцлера з представниками усіх німецьких партій у Райхстазі визначити політичний курс Німеччини в українському питанні було доручено найближчому помічникові Р. фон Кюльмана на мирних переговорах Фредерікові фон Розенбергу. Останній вказав, що як тільки Україна і Росія “врегулюють свої розходження, ми будемо готові в перший-ліпший момент офіційно визнати незалежність України і запропонувати своїм союзникам наслідувати цей приклад. Ми не вбачатимемо перешкод щодо участі українців у поточних мирних переговорах, якщо проти цього не будуть заперечувати росіяни, і розглядатимемо їх як представників незалежної, рівноправної з Росією держави. Це ж стосується і допуску їх до підписання нещодавно укладеного договору про перемир’я”⁴⁸.

Уряд Німеччини зважився на дипломатичне визнання Української Центральної Ради де-юре, з одного боку, трактуючи його як тактичний крок, що мав змусити більшовицьку Росію швидше укласти договір з Центральними державами й, з другого боку, як далекоглядний захід з метою забезпечення майбутнього вирішального впливу Німеччини на розвиток політичних процесів у Східній Європі. В основному, однак, він увійшов в історію як “Хлібний мир” (Brotfrieden) з огляду на те, що за визнання кайзерівським урядом державної незалежності України й надання їй військової підтримки у війні проти більшовицької Росії УНР зобов’язувалася передати Німеччині велику кількість хліба та іншого продовольства, необхідного для харчового постачання німецької армії⁴⁹. Під час наради представників урядів Німеччини і Австро-Угорщини 4 і 5 лютого було вирішено визнати незалежність України й підписати мирний договір із УНР⁵⁰.

З українського боку основним чинником для прагнення керівництва УНР до співпраці з урядом Німеччини продовжувала залишатися загроза існуванню української державності з боку Росії. У своїх споминах Олександр Севрюк писав: “Про можливість «приятельського приходу» німців на Україну ніколи, оскільки пригадую, до 9 лютого в делегації не говорилося й ніколи (це я підкреслюю) не було про це мови з австро-німецькими делегатами до заключення миру; не було про це мови й під час нашого побуту в Києві”⁵¹.

⁴⁸ *Симоненко Р.* Брест. Двобій війни і миру / Р. Симоненко. – Київ: Політвидав України, 1988. – С. 31–32, 34–35.

⁴⁹ *Friedensvertrag der Ukraine mit dem Viererbund, Febr. 1918 // Bundesarchiv in Berlin-Lichterfelde (BA).* – R 901 (Auswärtiges Amt)/57853.

⁵⁰ Детальніше про умови підписання миру між Німеччиною і урядом УНР див.: *Каменецький І.* Німецька політика супроти України в 1918 році та її історична генеза. Відбиток з журналу “Український історик” ч. 17–20 (1968) і ч. 21–23 (1969) / І. Каменецький. – Мюнхен: “Lagos” GmbH, Buchdruckerei u. Verlag, 1969. – С. 20–25.

⁵¹ *Берестейський мир. 3 нагоди 10-тих роковин. Спомини та матеріали.* – Львів, 1928. – С. 159.

Спочатку представники УЦР планували скористатися для протистояння наступові військ більшовицької Росії передусім кадрами Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців під командуванням полковника Євгена Коновальця, а також створюваних тоді з українських військовополонених Першої стрілецько-козацької дивізії (сірожупанників) в Австрії чисельністю приблизно 4 000 вояків під командуванням підполковника Івана Перлика й Другої стрілецько-козацької дивізії (синьожупанників) у Німеччині під командуванням генерал-майора Віктора Зелінського (у складі якої були 4 піхотні полки по 1 200 старшин, підстаршин і вояків, а також 1 гарматний полк чисельністю понад 1 000 вояків). За твердженням Петра Христюка, в колах УЦР думка про допомогу Центральних держав виникла тільки під час укладення миру; спочатку ж планувалося “закликати на допомогу українські галицькі військові частини, а також зорганізовані в Німеччині з полонених українські військові частини”: “Цих українських військових сил було б цілком досить, але Німеччина та Австро-Угорщина дали на заяву делегації в цім роді відмовну відповідь, покликуючись на те, що галицькі українські частини знаходяться на українському фронті і для перевозки їх треба тижнів, а то й місяців, що так само ненадійно стоїть справа і з полоненими, і замість цього видвигнули свій плян – допомоги німецьким регулярним військом”⁵².

У складеному тоді ж українською делегацією від імені українського народу “Зверненні до німецького народу” із закликом про допомогу від 9 лютого 1918 р., переданому урядові Німеччини, було сказано: “Ми глибоко переконані, що люблячий порядок німецький народ не буде байдужий, якщо він дізнається про нашу нужду”⁵³.

Того ж дня між Німеччиною та країнами Почвірного союзу, з одного боку, і УНР, з другого, було підписано мирний договір⁵⁴. У ньому не містилося нічого, що б обмежувало якимось чином політичний, територіальний чи економічний суверенітет України й ставило б її у невігідні умови або залежність від країн Почвірного блоку. Юридично оформлюючи власні інтереси щодо УНР, уряд Німеччини розраховував поширити свою сферу впливу на усі землі України, у тому й на українську Галичину. Під тиском з боку німецької дипломатії й аргументів потреби економічної допомоги від УНР 8 лютого представники Австро-Угорщини були вимушені підписати з урядом УНР так званий “галицький протокол” – таємну угоду, за якою до 20 липня українські землі Галичини мали бути виділені в окремий коронний край з тим, щоб у майбутньому увійти до складу України.

Відповідно до прогнозів німецьких політичних експертів, військова допомога Німеччини для УНР мала забезпечити рівновагу сил у Європі шляхом утворення сітки нових держав включно із Україною, Білоруссю та країнами Балтії на протиположності Росії. 11 лютого шеф Генерального штабу Збройних сил Німеччини П. Гінденбург доповів райхсканцлеру: “Наша зацікавленість у тому, щоб українці взяли

⁵² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. / П. Христюк. – [Відень]: Український соціологічний інститут, 1921. – Т. 2. – С. 138.

⁵³ Відозва Українського Державного Союзу до німецького народу // Наше село. – Одеса. – 1918. – № 4. – С. 12–14.

⁵⁴ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und Historische Hintergründe. Serie I–IV. – Bd. II. – Philadelphia: Druck und Verlag Ferdinand Berger & Söhne OHG (Horn, Esterreich), 1967. – S. 212–221.

гору, настільки велика у зв'язку з продовольством у нас та в союзників, що ми повинні залишатися напоготові для надання допомоги Україні". У цьому балансі імперія Гогенцоллернів, однак, не поспішала йти на розрив з Росією й надавати можливість надмірно посилюватися Україні. 13 лютого держсекретар Р. Кюльман з цього приводу звітував Вільгельмові II: "Українці вдячні за допомогу, але немає жодної допомоги (похитнулися би позиції в Росії), підтримують будь-яку пов'язану з миром допомогу"⁵⁵.

Така відсутність належної підтримки України з Берліна до лютого 1918 р. була зумовлена зацікавленістю певних німецьких урядових кіл у тому, щоб не псувати дипломатичними взаєминами з УНР відносини з Росією. З цією метою до кінця Першої світової війни німецька військова розвідка фінансово підтримувала діяльність в Росії партії більшовиків, зацікавлена в реалізації її програми припинення війни з Німеччиною на вигідних для останньої умовах. Усього від початку 1915 р. до січня 1918 р. "на політичні цілі в Росії" уряд Німеччини виділив понад 30 мільйонів райхсмарок – не враховуючи додаткових 40 мільйонів райхсмарок, які не дійшли до місця призначення. З приходом більшовиків до влади їх фінансування з боку уряду Німеччини не припинилося. "Прошу використовувати більші суми грошей, оскільки в наших інтересах, щоб більшовики пережили кризу", – писав із цього приводу послові Німеччини в Москві Вільгельмові фон Мірбаху (повне прізвище – Мірбах-Гарфф (Mirschbach-Harff)) у травні 1918 р. німецький державний секретар закордонних справ Р. Кюльман⁵⁶.

19 лютого в Райхстазі розпочалося обговорення миру з УНР, яке підтвердило, що усі основні політичні партії Німеччини схвалюють не лише мирний договір, а й весь комплекс політики уряду на Сході Європи. Німецькі консерватори й націонал-ліберали вважали мир "угодою-моделлю", зразком врегулювання стосунків з іншими народами. Партії парламентської більшості, у тому числі й соціал-демократична, схвалили договір без будь-яких заперечень. Проти виступили тільки нечисельна фракція польських представників та незалежні соціал-демократи. Окремі пункти укладеного водночас з радянською Росією миру передбачали "очищення від російських військ" усіх районів України, невтручання в її долю припинення революційної агітації серед громадян УНР⁵⁷.

Переговори і укладення миру з делегацію УНР (як також з делегаціями Білорусі, Грузії, Вірменії та інших країн, що після розпаду імперії Романових проголосили державну незалежність), окрім реалізації геополітичної мети руйнування Російської імперії, були важливими для кайзерівської Німеччини як засіб тиску, що мав змусити керівництво більшовицької Росії погодитися на не дуже вигідний для В. Леніна мир. Під час засідання Райхстагу 20 лютого 1918 р. депутат від правоцентристської партії "Центр" Адольф фон Грьобер (Gröber) чітко визначив геополітичне стратегічне значення миру з УНР для Німеччини: "Це – перша мирна угода, після якої, мабуть, швидко будуть укладені інші мирні угоди... Угода

⁵⁵ Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Раппальского договора. – Москва: Политиздат, 1978. – С. 318, 323.

⁵⁶ Детальніше про фінансування діяльності російських більшовиків німецькими урядовими колами див.: Germany and the Revolution in Russia 1915–1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry. – London; New York; Toronto: Oxford University Press, 1957.

⁵⁷ Ахтамзян А. От Бреста до Киля... – С. 56–57, 58–59.

з Україною видається також угодою з найважливішою, найбільш значною, найплодючішою частиною Росії і відкриває собою на майбутнє втішні перспективи; вона водночас також демонструє сподівання, що ми з цієї країни отримаємо значну кількість харчових продуктів й фуражу як для Австрії, так і для Німеччини [Der Vertrag mit der Ukraine stellt sich auch dar als ein Vertrag mit dem wichtigsten, bedeutendsten, fruchtsbarsten Teil von Rußland und eröffnet damit für die Zukunft eine erfreuliche Aussicht, er rechtfertigt auch die Hoffnung, daß wir aus diesem Lande sowohl für Österreich wie für Deutschland Nahrungs- und Futtermittel in erheblicher Menge bekommen werden]⁵⁸.

25 лютого 1918 р. новий райхсканцлер Німеччини Георг фон Гертлінг повідомив на засіданні Райхстагу, що похід німецьких військ на Схід має на меті забезпечити для його держави реальну користь від укладеного з Україною миру. Так само австрійський прем'єр-міністр Ернст Зайдлер фон Фойхтенегг (*Seidler von Feuchtenegg*) заявив 28 лютого у верхній палаті парламенту, що Австро-Угорщина не може відмовити в допомозі Україні – хоча така заява була радше проявом підтримки рішення союзної Німеччини⁵⁹.

Завдяки тривалій підготовці до цього німецької громадської думки Брестський мир, що збігався з основними орієнтирами впливових представників німецького уряду, схвально зустріли у Німеччині. Підписання договору між Німеччиною і УНР стало відчутним поштовхом для інтенсифікації німецько-українських стосунків у політичній, культурній та господарській сферах. На початку 1918 р. у Берліні було відкрите Дипломатичне представництво УНР при Кайзерівському Німецькому уряді (*Diplomatische Vertretung der Ukrainischen Volksrepublik bei der Kaiserlich Deutschen Regierung*) з офіційною печаткою з тризубом і написом “Ukrainische diplomatische Vertretung – Berlin”⁶⁰. Невдовзі після нього Україна відкрила консульства у Мюнхені та Данцігу, що діяли до кінця 1922 р. П. Рорбах, А. Шмідт, Е. Склъ, П. Штайн у Штуттгарті й Берліні відповідно у січні й жовтні 1918 р. почали видавати тижневик “Німецька політика”. Цей та інші німецькі часописи запевнювали своїх читачів, що мир у Бресті-Литовському укладено з урядом країни, територія якої сягає 700 000 км², а населення нараховує понад 30 мільйонів людей. Після підписання Брестського миру через якийсь час у Берліні створено Німецько-українське товариство “Україна” (*Deutsch-Ukrainische Gesellschaft “Die Ukraine”*), що видало звернення до німців із закликом допомагати інформувати німецьку громадськість про історію, літературу, мистецтво та культуру українського народу⁶¹.

На цей час політичні кола Німеччини остаточно сформулювали геополітичні наміри своєї держави щодо українських земель. У стратегічному світовому масштабі Україні було відведено роль проміжного простору на шляху до проникнення німецьких сфер інтересів до Персії і навіть до Індії. Глибоке коріння і свої традиції в “українську політику” Німеччини заклали також військові діячі, котрі акцентували на військовій користі для Німеччини від союзу з Україною. Генерал-квартирмейстер

⁵⁸ Bedeutung des Friedens mit der Ukraine für die Friedensverhandlungen mit Großrußland: Reichstag. Bd. 311, 130. Sitz. – Mittwoch, den 20. Februar 1918. – S. 4004C.

⁵⁹ Вісник СВУ. – Ч. 9. – 3 марта 1918. – С. 1; НАС. – МГ 30. С 167. – Vol 11. – File 36 – Beresteis'kyi myr (Brest Peace) – Notes, correspondence, diary entires.

⁶⁰ НАС. – МГ 30. С 167. – Vol 11. – File 38.

⁶¹ Бібліотека ЦДІАЛ України. – Фонд листівок. – № 1974. – Арк. 1–2.

Верховного командування Збройних сил Німеччини Еріх фон Людендорфф, наприклад, писав: “Україна нам була потрібна, як допоміжна сила для боротьби проти більшовизму”. При тому внаслідок збігу обставин Німецька імперія і УНР однаковою мірою виявилися зацікавленими у німецькій військовій присутності в Україні. Підписуючи мирний договір із керівництвом УНР, уряд Німеччини усвідомлював, що під час здійснення своїх політичних та господарських планів в Україні він може розраховувати лише на свою військову присутність тут й тому їм був потрібний чинник сили. Водночас у цьому виявився зацікавлений також уряд УНР, оскільки українських військових сил виявилось недостатньо для того, щоб протистояти наступові армійських з’єднань більшовицької Росії. Тому відразу ж після підписання миру з Україною німецький уряд розпочав перекидати сюди свої війська під приводом виявлення допомоги українському урядові, що на той час евакуювався до Житомира. Прибуття окупаційних військ Німеччини не мало суперечити укладеній мирній угоді, оскільки було передбачено, що компетенція їх командування під час перебування в Україні буде обмеженою. Унаслідок поділу зон впливу між Німеччиною і Австро-Угорщиною до сфери інтересів першої було віднесено переважну більшість українських земель, зокрема Київську, Чернігівську, Полтавську, Харківську й Таврійську губернії⁶².

Голова УЦР Михайло Грушевський згодом так характеризував тогочасні стосунки між керівництвом УНР і урядом Німеччини: “В інтересах Німеччини було те, щоб Україна була незалежною і сильною, і Німеччина допомагала б нам у цьому. Німцям самим потрібна їх армія і, отже, їх полки залишаться лише доти, доки вони необхідні нашому урядові, щоб визволити територію України. Німецькі війська були запрошені не грабувати або вчиняти інші злочини проти українського населення, бо німецький уряд хоче, щоб між Україною та Німеччиною переважали щирі дружні стосунки, так, що український народ буде вбачати в німцях своїх друзів”⁶³.

Після грізкого досвіду антиукраїнських випадів й злочинних дій більшовицьких військ під командуванням Владіміра Муравйова в центральних та східних областях України прихід сюди німецьких військ був сприйнятий відносно спокійно й переважно нейтрально. У доповіді начальника оперативного відділу німецького Східного фронту про становище в Україні у березні 1918 р. співробітник військового відділу МЗС Німеччини Колін Росс доповів: “Яким би великим не був політичний неспокій в країні, все ж втома від війни і революції та потреба спокою й порядку серед усіх станів населення надзвичайно велика”. Саме тому, за словами Росса, середні верстви населення й інтелігенція та військові кола “зустрічали німців із щирим захопленням і вітали їх, як визволителів від непосильного гніту”. “На теперішній час кожен німецький офіцер та солдат відіграють роль видатних політичних діячів. Їхні слова приймають за офіційні заяви Німецького Райху та народу”⁶⁴.

Проте діяльність Української Центральної Ради не сприяла виконанню Україною умов Брестського миру й, зокрема, постачанню до Німеччини продовольчої продукції. За таких обставин вище командування Збройних сил Німеччини в Україні крок

⁶² Крах германской оккупации на Украине. (По документам оккупантов). – Москва: Изд-во “История гражданской войны”, 1936. – С. 31–32.

⁶³ *Elcheshen D. M. Historical facts / Dmytro M. Elcheshen.* – Winnipeg: Published by Historical Research Club, 1975. – P. 80.

⁶⁴ Архив русской революции. – Москва, 1991. – Т. 1. – С. 289–291, 293, 294.

за кроком розпочало втручатися у внутрішні справи УНР. Критикуючи керівництво УНР за його неспроможність вирішувати конкретні питання державного будівництва, німецькі чинники водночас самі не були зацікавлені у справді сильному й незалежному українському уряді. Негативними наслідками втручання в соціально-економічну політику УЦР вони фактично позбавляли її можливостей зміцнити свою владу. Послабленню державності й національної суверенності України сприяли німецькі спроби скоротити численність регулярних українських збройних сил та обмежити юрисдикцію українських судів, а також контроль українського уряду в сфері внутрішньої та зовнішньої торгівлі й відмова визначити точний термін виведення військ Німеччини та Австро-Угорщини з території України. Відтак німецьке командування розпочало зондувати ґрунт серед українських військовиків та представників промислових кіл й фінансових груп, які були готові до зміни влади. 24 квітня 1918 р. з ініціативи старшин українізованого генералом Павлом Скоропадським 34-го корпусу російської армії у Києві відбулася офіцерська нарада представників вищого командування української армії, що виступила за обрання його гетьманом України⁶⁵.

У звіті райхсканцлеру німецький посол у Києві Альфонс фон Мумм (повне ім'я та прізвище – Філіпп Альфонс Фрайгерр Мумм фон Шварценштайн) писав, що П. Скоропадський – “ширий прихильник Німеччини”. 26 квітня Вільгельм II телеграфував командувачеві німецьких військ в Україні Германнові фон Айхгорну (повні ім'я та прізвище – Еміль Готтфрід Германн фон Айхгорн (Emil Gottfried Hermann von Eichhorn)), що він згоден на обрання Скоропадського гетьманом України, якщо той “дасть зобов'язання неухильно виконувати наші поради”. Роль посередника у переговорах між Г. Айхгорном і Скоропадським перебрав генерал Вільгельм Гренер (Groener)⁶⁶. У ніч проти 27 квітня Гренер зустрівся зі Скоропадським, який погодився з умовами Вільгельма II⁶⁷. 28 квітня на з'їзді представників аграрних й громадських угруповань з усіх земель УНР Скоропадського одностайно проголосили гетьманом України⁶⁸. Того ж дня він видав закон про тимчасовий устрій Української держави, згідно з яким уся повнота влади на її території з метою стабілізації й подолання анархії в політичному й економічному житті країни була зосереджена на невизначений перехідний час у руках однієї людини й переходила до Скоропадського⁶⁹.

Військова допомога німецьких окупаційних військ визначальною мірою сприяла посиленню особистої влади П. Скоропадського⁷⁰. У телеграмі зі штабу

⁶⁵ Смовський К. Гайдамацький кіш слобідської України та його артилерія в 1917–18 році / К. Смовський // За державність. Збірник. Матеріали до історії війська українського. – Каліш: Видає українське воєнно-історичне товариство, 1935. – Вип. 5. – С. 156–157.

⁶⁶ Див.: Baumgart W. General Groener und die deutsche Besatzungspolitik in der Ukraine 1918 / Winfried Baumgart // Geschichte in Wissenschaft und Unterricht. – 1970. – № 21. – С. 325–340.

⁶⁷ Крах германской оккупации... – С. 41, 42.

⁶⁸ Protokoll der Bauernversammlung vom 29.04.1918 in Kiew mit Bildung der Regierung Hetman Paul Skoropadski // BA. – N 46 (Groener Nachlass)/172. – Bd. 1: Politische und wirtschaftliche Entwicklung in der Ukraine. März–Mai 1918.

⁶⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 246. – Арк. 1; Bekanntmachung der neuen Regierung an das ukrainische Volk, 29.04.1918 // BA. – N 46/172. – Bd. 1.

⁷⁰ Stenzel E. Der Sturz der ukrainischen Rada-Regierung die deutschen Militärbehörden Ende April 1918 / E. Stenzel // Zeitschrift für Militärgeschichte. – Berlin: Deutsche Militärverlag, 1969. – H. 1. – S. 43; Velsen S. v. Die Ukraine und wir: Ein Rückblick auf die deutsche Okkupation / Stephan von Velsen // Preußischen Jahrbüchern. – Königsberg. – 1919. – Mai. – S. 260–266.

армії Г. Айхгорна від 4 травня було повідомлено, що гетьман цілковито дотримується “повної орієнтації на Німеччину”⁷¹. У дійсності, проте, ставлення гетьмана до Німеччини було неоднозначним. За кілька днів до захоплення влади у розмові з одним із генералів, пропонуючи йому взяти участь у створенні нового уряду, Скоропадський заявив, що “німці тут ні при чому”, позаяк він буде “проводити зовсім самостійну політику” і закінчив заявою, що сподівається “обійти німців і змусити їх працювати на користь України”⁷². “Відносно німців я мав складні почування, – згадував пізніше у своїх споминах сам Скоропадський. – З одного боку, вони врятували Україну од повної руїни та анархії... Але, з другого боку, роки жорстокої боротьби привчили всіх нас дивитися на німців – як на ворогів”⁷³.

Державний переворот П. Скоропадського в Україні здобув підтримку лише серед національно-ліберальних кіл з середовища заможних власників й частини середньої заможності селян і, натомість, наштовхнувся на незгоду представників дрібного селянства та лівих політичних партій⁷⁴. 11 травня Другий Всеукраїнський селянський з’їзд, на якому були представники селянства з усіх повітів Української держави, оголосив протест проти втручання Німеччини “в політичні справи України, що виражено в державному перевороті”⁷⁵. 21 травня представникам Німеччини в Україні було передано меморандум українських лівих політичних партій з виразом недовіри гетьманському кабінетові. Щоб спонукати представників уряду Німеччини підтримати їх, автори документа підкреслили, що в сформованому гетьманом уряді “отримали портфелі” переважно представники колишніх проросійських та антинімецьких політичних середовищ. “Антинімецька орієнтація цих партій і груп, орієнтація в бік Антанти (Союзу Росії, Франції та Англії – А. Б.), всім давно відома”, – стверджено у меморандумі⁷⁶. Незважаючи на відсутність належної підтримки гетьманського уряду в Україні, головнокомандувач німецьких військ в Україні Г. Айхгорн 22 травня 1918 р. розіслав усім начальникам корпусів наказ, у якому констатовано: “Після того, як імператорський посол де-факто вступив у відносини з новим українським урядом, також і головне командування вступило у службові зносини з гетьманом Скоропадським та його урядом”⁷⁷.

Під час реалізації програми здійснення широкої політичної експансії Німеччини Україні відводили роль плацдарму при просуванні на Схід і з нею пов’язували певні господарські завдання імперії Гогенцоллернів⁷⁸. Не випадково у виголошеній

⁷¹ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов) / [ред.: М. Горький, И. Минц]. – Москва: Государственное издательство “История гражданской войны”, 1936. – С. 61.

⁷² Деникин А. Гетманство и Директория на Украине / А. Деникин // Революция на Украине. – Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1930. – С. 142.

⁷³ Скоропадський П. Спомини / П. Скоропадський. – Київ: Україна, 1992. – С. 99.

⁷⁴ The Ukraine under Hetman Pavlo Skoropadskyi // Hunczak T. The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution / Taras Hunczak. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1977. – P. 61–81.

⁷⁵ Бібліотека ЦДІАЛ України. – Фонд листівок. – № 7105. – Арк. 1.

⁷⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1–3.

⁷⁷ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. / Д. Дорошенко. – Ужгород: друкарня “Свобода”, 1930. – Т. 2: Українська гетьманська держава 1918 р. – С. 133–135.

⁷⁸ Baumgart W. Deutsche Ostpolitik 1918. Von Briest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges / Winfried Baumgart. – Wien; München, 1966. – S. 77.

у червні 1918 р. промові в Аахені кайзер Вільгельм II із задоволенням повідомив: “Перші залізничні потяги з пшеницею з України вже вирушили до Берліна й забезпечать необхідне полегшення”⁷⁹.

Улітку 1918 р. шеф Генерального штабу цісарсько-королівської армії генерал-полковник Артур Арц фон Штраassenбург (Arthur Arz von Straußenburg) у листі очільникові МЗС Австро-Угорщини графові Стефану (Іштвану) Буріану фон Раєчу (*Burian von Rajecz*), своєю чергою, так визначив стратегічні геополітичні цілі німецької політики щодо України: “Німеччина переслідує в Україні певну господарсько-політичну мету. Вона хоче ... назавжди закріпити за собою найбезпечніший шлях до Месопотамії та Аравії через Баку та Персію. Ця можливість особливо приваблива для німців зараз, коли вони зайняли Україну”⁸⁰.

У практичній же політиці кайзерівської Німеччини щодо України у той час виокремилися дві лінії: 1) лінія генерала Е. Людендорффа, метою якої було забезпечення для Німеччини певних стратегічних територіальних баз на Сході Європи шляхом безпосереднього німецького контролю й 2) лінія МЗС Німеччини на передусім господарське проникнення в економічну та комунікаційну структуру України з допомогою німецьких монополістичних підприємств. Друга лінія була чіткішою й почала превалювати у другій половині німецького окупаційного періоду в Україні.

Поглибленню заохочуваних МЗС Німеччини німецько-українських дипломатичних стосунків сприяв приїзд із Києва до Берліна 17 серпня делегації на чолі з прем’єр-міністром Федором Лизогубом⁸¹. Авторитету Української держави й піднесенню особистого престижу гетьмана в Україні сприяв його візит до Берліна, в ході якого 6 вересня він зустрівся з імператором Вільгельмом II. “Коли по визволенні національних сил, закутих Російською імперією, українці усвідомили своє славне минуле і проголосили самостійну державу та звернулись з проханням до Німеччини допомогти їм у її розбудові, я охоче приклав до цього свою руку, щоб подати їм бажану допомогу”, – заявив Вільгельм II під час цієї зустрічі. Німецький імператор висловив сподівання, що “політичні й економічні стосунки між Німеччиною і Україною, доповнюючи себе взаємно, будуть зміцнюватись і ставати ще щирішими”. У ході зустрічі Вільгельм II також підтримав гетьмана у його намірах організації Збройних сил Української держави. З німецького боку незадовго до цього аналогічний план запропонував генерал М. Гоффманн, який вважав потрібним створити 300-тисячну українську армію; його плани, однак, відхилила Імператорська Рада в Гамбурзі, що вирішила зайняти вичікуюче становище. Вільгельм II підтримав ініційований П. Скоропадським проект проведення мобілізації до української армії, що мала відбутися від 1 грудня 1918 р. до 1 березня 1919 р. і в перший термін проведення повинна була дати 85 500 рекрутів. З цієї кількості з 35 585 осіб могли укомплектувати 4 кінні дивізії та одну кінну бригаду, 6 000 рекрутів могла отримати прикордонна охорона, а 49 915 мусило

⁷⁹ Reichstagsitzungsprotokolle. – Berlin, 1918. – Bd. 313. – 185. Sitzung. Sonnabend, den 6. Juli 1918. – S. 5870 B.

⁸⁰ Крах германской оккупации... – С. 71; *Ахтамзян А.* От Бреста до Кия... – С. 120.

⁸¹ Чрезвычайная миссия Гетьмана в Берлинь 17. 8. 1918; Надзвичайні післанники Гетьмана в Берліні 17/8. 1918 // Око. Ілюстрований український часопис (Берлін). – 1918. – № 5. – С. 1–2.

піти на укомплектування піших дивізій, у кожному полку яких мали бути створені спеціальні й вишкільні сотні в повному складі⁸².

Цей план, однак, залишився тільки “проектом на папері” й не був повністю втілений у життя. МЗС Німеччини виразно й послідовно продовжувало відстоювати доцільність того, щоб в Україні продовжували перебувати дислоковані тут 12 німецьких дивізій. У викладених в телеграмі МЗС Німеччини інструкціях послові в Києві А. Мумму від 10 жовтня 1918 р. передбачено капітуляцію Німеччини. У директивах було стверджено, що в такому разі Україна мала залишитися самостійною державою й Німеччина мала зберігати в її межах свою сферу впливу і власну військову присутність до остаточного з’ясування її внутрішнього й міжнародного становища. В тому ж разі німецько-українська угода не мала бути анульованою навіть загальною мирною угодою між воюючими країнами після закінчення Першої світової війни. Проявляючи добру волю відносно України, МЗС Німеччини намагалося примирити гетьмана з опозицією й зберегти Українську державу, сподіваючись, що її функціонування полегшить становище німецького народу після програної ним війни⁸³. 17 жовтня у Берліні відбулося засідання уряду, на якому були присутні новий райхсканцлер Макс фон Баден, військовий міністр Пруссії Гайнріх Шойх (Schöuch), генерали Е. Людендорфф та М. Гоффманн, лідер соціал-демократів Філіпп Гайнріх Шейдемманн та лідер партії “Центр” А. Грьобер, а також представники МЗС та інші офіційні особи та політичні діячі. Під час обговорення питання про виведення військ з України проти цього рішуче виступив Е. Людендорфф, якого підтримав тогочасний державний секретар закордонних справ в уряді М. Бадена (очільник МЗС Німеччини) Вільгельм Гайнріх Зольф (Solf). Обидва аргументували свою позицію політичним та економічним значенням України для Німеччини у майбутньому⁸⁴.

Отже, урядові кола Німеччини цікавило, яким шляхом піде Україна, незважаючи на факт її поразки у Першій світовій війні. Подальшій підтримці повноцінних німецько-українських політичних зносин на державному рівні, однак, не сприяли критичні спогади багатьох українців про втручання Німеччини в українські внутрішні справи й відверто брутальну поведінку німецьких військових частин в Україні у 1918 р. З огляду на це опозиційні гетьманові сили в Україні зайняли антинімецькі позиції й у зовнішній політиці почали орієнтуватися на Антанту. Навіть названий “Директорією” майбутній керівний орган УНР, що прийшов до влади в Україні 14 грудня 1918 р., повинен був викликати в представників урядових кіл Франції певні ностальгічні асоціації з їхнім історичним минулим кінця XVIII ст. й тим самим відмову від орієнтації на Німеччину. Разом із тим характерно, що представники антигетьманської опозиції спочатку не відкидали співпраці УНР з “полівілою” Німеччиною, де відбулася революція. Наприклад, на початку листопада 1918 р. голова Українського Національного Союзу (УНС) Володимир Винниченко і голова комісії УНС у закордонних справах Микола Шаповал відіслали листа з

⁸² Gliederung der ukrainischen Armee, 15.10.1918 // BA. – N 46/173. – Bd. 2: Politische und wirtschaftliche Entwicklung in der Ukraine. Juni–Oktober 1918; Вісті Братства кол. вояків 1-ої УД УНА. – Мюнхен. – 1968. – Ч. 129. – С. 42.

⁸³ *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Київ: Український письменник, 1993. – С. 157.

⁸⁴ *Baden M. v. Erinnerungen und Dokumente / Max von Baden.* – Stuttgart; Berlin; Leipzig: Dt. Verl.-Anst., 1927. – S. 422–423.

критикою політики гетьмана керівництву соціал-демократичної фракції німецького парламенту з висловленим сподіванням на підтримку антигетьманських діячів в Україні⁸⁵. Проте 25 листопада, після повалення монархії в Німеччині, в листі урядам країн Антанти і нейтральним державам М. Шаповал піддав критиці політику Німеччини. Він зазначив, що “революція у Німеччині позбавила диктатора Скоропадського його опори, німецького милітаризму” і вказав на вимушений характер укладення Брестського миру: “Щоб стримати більшовизм, українська республіка була змушена укласти Брестський мир й покликати німецькі війська в країну”⁸⁶.

Укладення урядом УНР Брестського миру сприяло тому, що, з одного боку, вперше на карті світу з’явилася Українська держава. З другого боку, його підписання негативно вплинуло на подальшу долю України. Після підписання угоди із Німеччиною українці з нації, яка боролася за своє самовизначення, перетворилися в очах країн Заходу на ворожий політичний фактор – образно кажучи, “наслідок австрійсько-німецьких інтриг”. В уряді США, наприклад, склалася безпідставна думка, що насправді український націоналізм ніколи не існував і незалежність України нібито була тільки штучним німецьким утворенням⁸⁷.

Висновки

Для політики Німеччини періоду Першої світової війни був характерний перехід вивчення українського питання від неофіційних кіл, вплив яких на конкретні дії німецького уряду залежав від їхньої значимості й ваги в суспільстві, до урядових чинників. Умовно можна виділити два основні угруповання, які розробляли попередні концепції імовірного вирішення українського питання й розбіжності між якими визначали відмінні ціннісні характеристики в підходах до українського питання: 1) теоретики – насамперед приватно організовані в німецькому суспільстві групи, які мали певний вплив на формування громадської думки, а відтак і на практичні рішення німецького уряду; 2) практики – представники впливових кіл, відповідальних за практичне втілення політичних проєктів (політики, військові, економісти, фінансисти, фахівці тощо).

Чіткої лінії розподілу між представниками цих двох груп, втім, робити не можна – нерідко вони були і теоретиками-ідеологами, і водночас прагматичними практиками. Суттєвою рисою, що розрізняла ці угруповання, було те, що вони не надавали однакового значення українському питанню, робили відмінні одні від інших висновки, рекомендації й побажання німецькому урядові. Значною мірою їхнє різноманіття можна пояснити неоднаковими підходами до українського питання. У процесі аналізу й оцінки різних пропозицій потрібно брати до уваги характер німецьких суспільних верств, відповідальних за розробку й забезпечення виконання певних рішень щодо Східної Європи. Усі проєкції східної політики

⁸⁵ An die Sozialdemokratische Fraktion des Deutschen Reichstags. Vom Präsidium des ukrainischen Nationalbunds. gez.: Der Vorsitzende des ukrainischen Nationalbundes W. Wynytschenko. Der Vorsitzende der Kommission der Auswärtigen Angelegenheiten M. Schapowal. S. 1–7 // NAC. – MG 30. C 167. – Vol. 10. – File 2.

⁸⁶ An die Regierung der Entente und aller neutralen Staaten. gez.: M. Schapowal. S. 1–3. // NAC. – MG 30. C 167. – Vol. 10. – File 2.

⁸⁷ Герус О. В. Україна в опінії американського уряду 1919–1927 років / О. Герус // Український історик. – 1974. – Ч. 1–3(41–43). – С. 205.

Німецької імперії у той час об'єднувало насамперед прагнення їх авторів забезпечити її гегемонію в Європі.

Протягом перших трьох років Першої світової війни керівництво кайзерівської Німеччини не виявляло належного зацікавлення і підтримки прагнень українців до незалежності. Це можна було пояснити поширенням проросійських настроїв серед багатьох німецьких політиків, починаючи від часів канцлерства Отто фон Бісмарка, які не змогли позбутися проросійських симпатій і були готові укласти мир з Росією й відмовитися від підтримки прагнень українців до власних національного розвитку і державотворення. Саме тому протягом трьох років Першої війни впливові політичні діячі кайзерівської Німеччини не надавали належного значення підтримці проектів творення Української держави, які час від часу пропонували окремі українські діячі й переважно маловпливові представники німецького політикуму.

Більшість дій представників правлячих владних еліт імперії Гогенцоллернів обмежувалася популяризацією тез про потребу визволення України з-під гніту Російської імперії і певною практичною допомогою підтримкою ініціативам невеликої групи представників української політичної еміграції, особливо Союзу Визволення України. Німецька імперія тривалий час менше цікавилася українською проблемою порівняно з Австро-Угорською імперією, зацікавлення якої українськими справами можна пояснити насамперед поживанням активності українців Галичини як “українського П'ємонту” в складі імперії Габсбургів.

Уряди Німеччини недостатньо вивчали можливі варіанти вирішення українського питання і не приділяли належної уваги розробці планів конкретних дій щодо підтримки українського національного руху. Впливові політичні кола Німеччини усупереч тому, що головні її воєнні дії були спрямовані проти Російської імперії, були готові і навіть вважали за краще домовитися з опозиційними політичними угрупованнями у Росії, що виразно проявилось у спонсоруванні діяльності російських більшовиків на чолі з Владіміром Леніним. Більшість впливових німецьких політиків не цікавилися українськими справами й були готові робити головну ставку на підтримку жовтневого перевороту 1917 р. у Росії, розраховуючи домовитись швидше з російськими більшовиками, аніж із українськими та іншими політичними угрупованнями, які розгортали свою діяльність під значним тиском Росії. І тільки перспектива відновлення більшовиками Росії в кордонах Російської імперії спонукала урядові кола кайзерівської Німеччини шукати шляхи до порозуміння також із національними республіками, створення яких було проголошено на зламі 1917–1918 рр.

Пропозиції частини представників політикуму Німеччини про потребу всякої підтримки державницьких прагнень українців були фактично проігноровані у планах правлячих політичних еліт цієї країни. Коли українське питання упродовж 1914–1918 рр. трансформувалося у важливу міжнародну проблему, ні широкі кола німецької громадськості, ні керівні політичні й військові кола Німеччини не виявились готовими до цього. Поступово, однак, німці “відкрили” для себе Україну як країну, котра прихильно ставилася до Німеччини й була тісно пов'язана з нею багатьма спільними інтересами. Негативні для обидвох народів наслідки Першої світової війни поглинули політичну співпрацю, що була особливо багатообіцяючою

у січні–жовтні 1918 р. Проте це не змогло перекреслити й перервати тривалих німецько-українських стосунків й після закінчення війни українське питання понад чверть століття було об'єктом зацікавлення у політичному житті Німеччини.

Андрей Боляновский. Украинский вопрос в планах кайзеровской Германии в годы Первой мировой войны

Основное внимание сосредоточено на мотивации политики Германии относительно Украины и украинского национального движения во время двух основных периодов войны: в 1914–1916 гг., а также в 1917–1918 гг. Описано неодинаковое восприятие украинского вопроса различными политическими учреждениями империи Гогенцоллернов, в частности его видение немецким императором, рейхсканцлерами и государственными секретарями Министерства иностранных дел и представителями высшего командования немецких войск. Проанализировано место Украины и ее народа в планах немецкой восточноевропейской политики. Особое внимание уделено анализу поддержки Германией провозглашения и государственного строительства независимого Украинского государства в 1918 г. Автор делает вывод, что Германия не предоставила достаточной помощи украинским стремлениям к независимости, поскольку она одновременно поддерживала большевистский переворот в России, что среди прочего привело к поражению Германии и длительному прекращению украинско-германских межгосударственных отношений.

Ключевые слова: Германия, политика, украинский вопрос.

Andrii Bolianovskyi. Ukrainian question in the plans of Wilhelmine Germany in the years of World War I

The article focuses on motivation of the German policy toward Ukraine and Ukrainian national movement during two main periods of the war: 1914–1916 and 1917–1918. It examines different perceptions of a Ukrainian question by various political authorities of Hohenzollerns' Empire, in particular the German Emperor, Chancellors, State Secretaries for Foreign Affairs and representatives of the German High Command. It analyses a place of Ukraine and its people in the German Eastern-European policy. The article focuses on Germany's support for the proclamation and state-building of independent Ukraine in 1918. It offers a conclusion that Germany did not give enough assistance to Ukrainian aspiration for independence as it simultaneously supported the Bolshevik coup in Russia, that among other things caused the defeat of Germany and a long-time termination of Ukrainian-German state relations.

Key words: Germany, policy, Ukrainian question.